# CONCEPŢIILE LUI TACIT ASUPRA POLITICII EXTERNE ROMANE

DE

GH. CEAUŞESCU

În cartea a IV-a, cap. 32, din *Anale*, Tacit deplînge situaţia în care este pus, spre deosebire de istoricii din timpul republicii, de a prezenta o epocă neinteresantă, epocă în care vechile virtuţi romane se destramă, în care imperiul începe să fie zdruncinat de lupte interne şi să fie ameninţat de popoarele barbare. Dacă din punctul de vedere al patriotismului roman Tacit este îndreptăţit să fie nemulţumit de epoca pe care o descrie, din punctul de vedere al perspectivei istorice această perioadă este una dintre cele mai interesante atît sub raportul experienţei politice, cît şi psihologice.

Lipsit de posibilitatea de a zugrăvi geneza imperiului şi virtuţi romane republicane, istoricul roman analizează sub raport politic, atît intern, cît şi extern, şi psihologic situaţia în timpul instaurării şi consolidării formulei politice a principatului. Conştient de necesitatea principatului, Tacit regretă republica numai sub raportul moravurilor [1]. Neputincios, el asistă la decăderea morală a contemporanilor, la incapacitatea lor de a rezolva ceea ce numeşte G. Boissier « le difficile problème de vivre » [2]. Dacă în privinţa situaţiei interne Tacit recunoaşte explicit ne-

---

[1] Cf. Ronald Syme, *Tacitus und seine politische Einstellung*, Gymnasium, 1962, vol. 69, 3/4, p. 241–263 şi F. Klingner, *Tacitus*, 1932. C. Marchesi, în *Storia della letteratura latina*, vol. II, p. 241, afirmă că ,,Tacito vuole l'ordine con la libertà : e se non è possibile, l'ordine senza libertà, purchè la guerra civile sia scongiurata''. F. Edelstein şi J. Winkler în studiul *Poziţia lui Tacit faţă de armată, popor şi provincii*, Studii clasice IV, 1962, p. 245–274, susţin că ,,Tacit este un reprezentant aprig şi conştient al opoziţiei republicane'', fără însă să aducă argumente în sprijinul tezei lor. Opoziţia faţă de persoana principelui nu trebuie confundată cu opoziţia faţă de formula guvernamentală. Necesitatea formulei principatului este recunoscută de Tacit în mai multe rînduri (*Hist.*, I, 1 ; I, 16 ; *Dial. de orat.*, 36–37 etc.). În ce priveşte ,,opoziţia republicană'', în timpul imperiului timpuriu, cf. G. Boissier, *L'opposition sous les Césars*, Paris, 1892, şi R. Syme, *op. cit.*

[2] G. Boissier, *op. cit.*

StCl, XI, 1969 ,p. 145–155, Bucureşt

cesitatea principatului, pe plan extern politica oficială îl nemulţumeşte : graniţele imperiului sînt permanent ameninţate de invaziile barbarilor. Corelate cu o criză internă (cea din 69 e.n.), mai ales invaziile germanilor ameninţă însăşi existenţa imperiului. O asemenea criză însă îi dă lui Tacit posibilitatea de a face o pătrunzătoare analiză, prin care se dovedeşte a fi un literat dublat de un gînditor politic. Ne propunem în studiul de faţă să arătăm modul în care istoricul roman analizează problemele de politică externă ale imperiului şi concepţiile sale în această privinţă.

Este îndeobşte cunoscut faptul că Augustus încheie epoca marilor cuceriri romane, preocuparea principală devenind asigurarea securităţii graniţelor imperiului. Din acest moment începe să se contureze ideea frontierelor naturale, în Europa Rinul şi Dunărea, în Orient Eufratul. Nesiguranţa spaţiului reno-danubian îl face pe Augustus să încerce mutarea graniţei pe Elba, încercare zădărnicită de insurecţiile din Noricum, Panonia şi Dalmaţia, precum şi de dezastrul suferit de Varus în Germania. Stabilirea pe frontierele naturale s-a produs din motive obiective, printre altele din imposibilitatea în care se afla imperiul de a întreţine o armată mai mare de 150 000 de oameni [3]. Succesorii lui Augustus se menţin în linii mari pe sistemul devenit tradiţional, toate cuceririle făcute de aici înainte rezumîndu-se doar la crearea unor avanposturi menite să asigure din punct de vedere militar frontierele naturale. În două rînduri Tacit face o caracterizare a situaţiei militare romane, şi anume în *Anale*, IV, 5, şi în *Istorii*, I, 8—9, adică în timpul domniei lui Tiberius şi în timpul crizei din anul 69 e.n. Caracterizarea făcută în *Istorii* este mult mai amănunţită şi cu aprecieri critice la adresa comandanţilor, datorită situaţiei excepţionale din acel an, cînd imperiul a fost pus în faţa unei grave crize externe : ofensiva conducătorului batav Civilis [4]. Descrierea genezei şi a desfăşurării ofensivei batave ocupă un loc însemnat în *Istorii* şi, fapt semnificativ pentru gîndirea politică a istoricului, ea nu este prezentată izolat, ci în corelaţie cu situaţia internă a imperiului. După părerea lui Tacit, declanşarea ofensivei batave se datoreşte atît greşelilor săvîrşite de romani — persecutarea conducătorilor batavi (... *inde causae irarum*... *Hist.*, IV, 13), cît şi crizei interne în care se găsea imperiul roman (... *spesque ex malis nostris* ... *ibidem*) ; aşadar el arată cum o criză internă poate să ducă şi la complicaţii pe plan extern. În discursul pe care Tacit îl reproduce (*Hist.*, IV, 14), Civilis indică strategia pe care trebuie s-o folosească germanii în lupta lor împotriva imperiului : acţiunea trebuie declanşată imediat, deoarece *numquam magis adflictam rem Romanam nec aliud in hibernis quam praedam et senes*. Efectul imediat al ofensivei va fi revolta Galiei, unde situaţia era coaptă pentru răs-

---

[3] Cf. Léon Homo, *L'empire romain*; *le gouvernement du monde, l'exploitation du monde*, Paris, 1925, şi P. Petit, *La paix romaine*, Paris, 1967.

[4] Pentru istoricul răscoalei antiromane a lui Civilis cf. L. Harmand, *L'occident romain*, Paris, 1960.

coala antiromană : *Gallias idem cupientes.* În caz de eșec, Civilis va putea pretexta că l-a sprijinit pe Vespasian în lupta pentru putere. Conducătorul batav avea motive serioase de a folosi acest pretext, deoarece generalii romani Antonius Primus și Hordeonius Flaccus, partizani ai lui Vespasian, i-au cerut să amenințe frontiera romană pentru a reține acolo trupele credincioase lui Vitellius (*Hist.*, IV, 13 și V, 26). O dată cu primele progrese ale ofensivei germane se răspîndește în rîndul barbarilor credința destrămării imperiului, mai ales datorită impresiei produse de incendierea Capitoliului de către înșiși cetățenii romani, iar în Galia apar germenii unei răscoale alimentate de druizi. La o conferință ținută de adversarii Romei, în mare secret, în colonia Agrippinensis, concluziile care au fost trase sînt următoarele : 1) situația internă a imperiului este catastrofală, iar legiunile sînt prinse în angrenajul războiului civil : ... *proclamant furere discordiis populum Romanum*, *Hist.*, IV, 55 ; 2) în consecință, acțiunea antiromană este mult ușurată și o dată stăpînite trecătorile Alpilor, suprafața Galiei va depinde numai de posibilitățile ei proprii de expansiune : *si Alpes praesidiis firmentur, coalita libertate disceptaturas Gallias, quem uirium suarum terminum uelint*, ibidem. Bineînțeles că Tacit neavînd „documentele'' conferinței formulează concluziile ei așa cum crede el că ar fi trebuit să le formuleze adversarii Romei și face acest lucru prin prisma propriilor sale idei politice.

Istoricul roman subliniază faptul că o criză internă are ca efect pe plan extern, pe de o parte, abandonarea politicii expansioniste (de pildă abandonarea cuceririi Britaniei din cauza războaielor civile — *Agricola*, 13), pe de altă parte, această criză creează premisele favorabile ofensivelor barbare ; în acest fel se explică declanșarea ofensivei lui Civilis, precum și iminența atacului germanilor în timpul răscoalei legiunilor de la Rin (*Ann.*, I, 36). Lapidar exprimată, corelația dintre fenomenele de politică internă și externă este formulată de Tacit în următorii termeni : *conuersis ad ciuile bellum animis externa sine cura habebantur* (*Hist.*, I, 79).

În aceeași ordine de idei Tacit constată că o politică defensivă, adică politica oficială, are ca efect anarhia militară, cu alte cuvinte periclitează stabilitatea internă a imperiului : astfel Trebellius este nevoit să fugă din pricina unei răscoale armate cauzată de politica pacifistă a generalului (*Agricola*, XVI) ; legiunile din Galia, lipsite de beneficiile campaniilor, atacă și pradă capitala ubiilor (*Ann.*, I, 36). Pe de altă parte, războaiele civile se repercutează negativ și asupra stării de spirit a soldaților, care pun pe plan superior impunerea unui principe și devin indiferenți față de invaziile barbarilor pînă într-atît, încît trupele credincioase lui Vitellius preferă o servitute externă decît pe Vespasian împărat : *Vittelianae legiones uel externum seruitium quam imperatorem Vespasianum malle* (*Hist.*, IV, 54). Anul 69 e.n. concentrează întreaga atenție asupra crizei interne și, în ciuda faptului că cea externă pune în pericol însăși existența imperiului, veștile dezastrului din Germania sînt primite cu indiferență la Roma (*Hist.*, IV, 12).

Din cele expuse mai sus rezultă că Tacit nu prezintă în mod separat situaţia internă şi cea externă a imperiului, ci urmăreşte modul în care ele se condiţionează reciproc. Această corelaţie constituie prisma gîndirii politice a lui Tacit şi, după cum vom vedea, toate judecăţile pe care le emite în legătură cu situaţia politică sau militară a imperiului au la bază această constatare [5]. Acelaşi lucru rezultă şi din analizele făcute de istoricul roman referitoare la popoarele barbare. Trăsătura lor fundamentală din punct de vedere politic este incapacitatea de a crea un stat unitar lipsit de disensiuni interne. De pildă, britanii sînt divizaţi într-o mulţime de triburi independente, care nu se unesc nici măcar în timp de război, ceea ce are ca efect că *ita singuli pugnant, uniuersi uincuntur* (*Agricola*, XII). În anul 21 e.n. poziţiile romane din Tracia sînt atacate de coelaleţi, odruzi şi dii, caracterizaţi de Tacit drept *ualidae nationes*, dar, din feri-

[5] În ciuda numărului mare de lucrări dedicate lui C. Tacit, nu a fost pînă în prezent relevată existenţa principiului corelaţiei între fenomenele de politică internă şi externă în opera sa; în privinţa concepţiilor politice ale istoricului roman au fost exprimate, după cum vom arăta în cele ce urmează, puncte de vedere de cele mai multe ori antitetice (o trecere în revistă a principalelor lucrări din ultimele două decenii referitoare la Tacit a fost realizată de A. Brismann, *Auswahlbericht zu Tacitus*, în Gymnasium, 1961, vol. 68, 1, p. 64–80). Unii cercetători, cum ar fi, de pildă, A.Michel în monografia *Tacite et le destin de l'Empire*, Paris, 1966, îl consideră un pamfletar a cărui calitate supremă este stilul iar Gerold Walser, în lucrarea *Rom, das Reich und die fremden Völker in der Geschichtsschreibung der früheren Kaiserzeit*; *Studien zur Glaubwürdigkeit des Tacitus*, apărută la Baden-Baden, 1951, contestă capacitatea lui Tacit de înţelegere a fenomenelor istorice şi neagă existenţa în opera sa a unei concepţii politice. În ce priveşte politica externă, cercetătorii se împart în două categorii: J. Vogt în lucrarea *Tacitus als Politiker*, apărută la Stuttgart în 1924, consideră că istoricul latin, ca orice roman autentic, socoteşte imperialismul drept sensul vieţii („als echten Römer ist ihm der Imperialismus Lebensweck"); pe aceeaşi poziţie se situează şi H. Drexler în studiul *Tacitus, Grundzüge einer politischen Pathologie*, Frankfurt, 1939, iar istoricul italian Marchesi, în volumul al II-lea al *Istoriei literaturii latine*, îl caracterizează pe Tacit drept un aprig partizan al unei politici militare severe. Autorii citaţi îl consideră pe Tacit drept imperialist. Termenul de imperialism nu poate fi însă aplicat antichităţii, cum a demonstrat încă din 1927 F. Lot în cartea *La fin du monde antique et le début du Moyen Age*, dar, chiar înlocuindu-l cu cel de expansiune, nu sînt arătate în lucrările citate motivele pentru care istoricul latin este adeptul acestei politici. R. Syme în monumentala monografie *Tacit*, Oxford, 1958, consideră critica făcută politicii externe a lui Tiberius în *Anale* drept un atac indirect la adresa pacifismului promovat de Hadrian, iar E. Ciaceri în *Tacito*, Torino, 1945, socoteşte că Tacit era nemulţumit de faptul că Traian în loc să-şi concentreze atenţia asupra Germaniei porneşte campania în orient. R. Syme şi Ciaceri explică poziţia lui Tacit prin referiri la situaţia imperiului în timpul domniei lui Traian şi Hadrian, dar nu observă motivarea teoretică a istoricului latin. Al doilea grup de cercetători încearcă să găsească motivele teoretice; astfel Fr. Klingner în lucrările *Tacitus*, 1932, şi *Römische Geisteswelt*, München, 1961, consideră conceptul de *uirtus* drept criteriul de judecată al lui Tacit: acesta este adeptul expansiunii, deoarece *Virtus Romana* s-a format în luptele romanilor cu barbarii dincolo de graniţele imperiului. La aceeaşi concluzie ajung şi K. Büchner în introducerea la ediţia operelor lui Tacit apărută la Stuttgart în 1955 şi W. Jens în articolul *Libertas bei Tacitus*, Hermes, 84, 1955. W.Edelmaier în *Tacitus und die Gegner Roms*, Heidelberg, 1964, reia tezele expuse de Pöschl în cartea *Das Phänomen Rom*, München, 1957, afirmînd că expansiunea romană a fost permanent condiţionată de necesităţi defensive; criteriul de judecată al lui Tacit în domeniul politic este, după părerea lor, de ordin moral: *moderatio* şi *modestia*. Fără a diminua valoarea conceptelor morale în opera lui Tacit, sîntem de părere că el justifică opiniile pe care le emite prin raţiuni de ordin politic.

dre pentru romani, *ducibus diuersis*, rezultatul acestei situații este că *ne in bellum atrox coalescerent* (*Ann.*, III, 38). Atunci cînd se realizează un echilibru intern au loc de multe ori incursiuni în provinciile romane; astfel se explică, după părerea lui Tacit, atacul chaucilor: *per idem tempus nulla dissensione domi* (*Ann.*, XI, 18).

În acest fel incapacitatea politică a barbarilor favorizează expansiunea romană. În discursul pe care îl rostește în fața armatei, Calgacus consideră drept cauză princpală a înfrîngerilor suferite de britani discordiile interne (*Agricola*, XXXII). Cît de utilă este această situație pentru romani rezultă din faptul, subliniat de Tacit, că în anul 98 e.n. armata romană nu a trebuit să intervină pentru a înfrînge pe adversari, ci ei au fost desființați de propriile lor disensiuni (*Germania*, XXXIII). Constatarea este generalizată de Tacit în *Agricola*, cap. XI, unde se exprimă în următorii termeni: *nec aliud aduersus ualidissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt*, iar în capitolul XXXIII al monografiei *Germania* el înalță o rugăciune: *maneat, quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui, quando urgentibus imperii fatis nihil iam praestare fortuna magis potest quam hostium discordiam*. Tacit consideră că superioritatea imperiului roman față de celelalte popoare constă în organizarea internă: romanii întemeiază un stat lipsit de disensiuni, în timp ce celelalte popoare sînt permanent dezbinate din pricina luptelor între facțiuni. De aceea el socotește că în urma înglobării lor în imperiu ele vor beneficia de un mare avantaj din punct de vedere politic și acest lucru constituie argumentul principal al discursului de justificare a expansiunii romane pe care Petilius Cerialis îl rostește în Galia (*Hist.*, IV, 73—74).

Cerialis afirmă că prezența romanilor în Galia se datorește doleanței galilor, care se aflau sub imperiul unei duble amenințări: pe de o parte, pericolul reprezentat de germani, pe de alta, disensiunile interne. Romanii au rezolvat această dublă problemă: bariera Rinului este un zid de apărare pentru Galia și nu pentru Roma, iar luptele intestine au fost eliminate: *regna bellaque per Gallias semper fuere donec in nostrum ius concederetis*. Sumele percepute de romani sînt numai cele necesare menținerii păcii. În concluzie, Cerialis atrage atenția că prăbușirea imperiului va avea ca efect antrenarea tuturor popoarelor într-o conflagrație universală, *nam pulsis... Romanis quid aliud quam bella omnium inter se gentium exsistent*. Interesul galilor este deci pacea și ei trebuie să-i ajute pe romani pentru menținerea ei. Cu alte cuvinte, sensul imperiului roman este salvgardarea păcii universale, pe care romanii au denumit-o *pax Romana*; ea va rămîne pentru mai multe secole — pînă după domnia lui Charlemagne — idealul politic al imperiilor europene.

Din cele expuse mai sus se clarifică poziția lui Tacit față de politica externă oficială. După dezastrul lui Varus, defensiva este ridicată de Augustus la rang de principiu politic și a fost respectat de succesori. Principalul reprezentant al politicii defensive este Tiberius. Într-o scri-

soare adresată lui Germanicus, reprodusă de Tacit în *Annales*, II, 26, succesorul lui Augustus expune şi justifică în felul următor politica sa externă faţă de germani : cucerirea Germaniei ar cere un efort mult prea mare din partea imperiului şi nu există garanţia succesului ; dimpotrivă, campania din anul precedent dovedise imposibilitatea reuşitei expediţiei, deoarece fără să fie comisă vreo greşeală tactică, factori neprevăzuţi erau să transforme expediţia într-un dezastru. De aceea el propune renunţarea la acţiunile militare şi folosirea mijloacelor diplomatice, aşa cum procedase cu alte ocazii. Tiberius este prezentat de Tacit drept prototipul principelui lipsit de dorinţa lărgirii graniţelor imperiului : *et princeps proferendi imperii incuriosus erat* (*Ann.*, IV, 32), preocuparea principală a sa fiind menţinerea *statu quo*-ului : *nihil aeque Tiberium anxium habebat, quam ne composita turbarentur* (*Ann.*, II, 65) ; el recurge la mijloace diplomatice pentru rezolvarea problemelor externe : *consiliis et astu res externas moliri* (*Ann.*, VI, 32) şi în acest fel soluţionează problema tracă (*Ann.*, II, 64), cea orientală (*Ann.*, II, 42–43 ; 64 ; VI, 32) şi cea germană (*Ann.*, II, 64) şi nici măcar eşecurile pe care le înregistrează nu-l determină să-şi schimbe metoda (*Ann.*, VI, 32). Pe aceeaşi linie de renunţare la expansiune se situează şi ceilalţi împăraţi : Claudius, care-l împiedică pe Corbulo să continue campania din Germania (*Ann.*, XI, 19), Nero, care îi retrage comanda lui Suetonius Paulinus (*Agricola*, XVI şi *Ann.*, XIV, 38–39), şi Domiţian, care îl recheamă pe Agricola din Britania (*Agricola*, XXXII). Încercarea de soluţionare diplomatică a problemelor externe prin provocarea şi favorizarea antagonismelor între adversarii Romei este considerată de Tacit drept un paliativ, deoarece chiar în epoca pe care o descrie au avut loc federalizări de triburi barbare. În ce priveşte stabilirea de înţelegeri cu popoarele barbare, ele sînt iluzorii, fiindcă acestea din urmă nu le respectă (cf. în acest sens caracterizarea făcută de Tacit în *Hist.*, III, 46, dacilor : *Dacorum gens numquam fida* şi cea făcută barbarilor în general, în *Ann.*, XII, 14 [6]). Din aceste motive Tacit consideră că numai o politică militară activă, care să transforme toate teritoriile de la graniţele imperiului în provincii romane, este aptă de a rezolva problemele externe. Este imperios necesară, după părerea sa, înglobarea în imperiu a tuturor regiunilor susceptibile de a deveni focare antiromane. Astfel cucerirea Britaniei nu poate fi considerată definitivă decît după integrarea Irlandei în sistemul politic roman, deoarece, spune Tacit, citînd cuvintele lui Agricola, *idque etiam aduersus Britanniam profuturum, si Romana arma ubique et uelut e conspectu libertas tolleretur* (*Agricola*, XXIV).

Politica militară activă este abandonată de urmaşii lui Augustus, însă, cu scopul de a salva aparenţele, sînt decernate triumfuri nejusti-

[6] Pentru problemele de drept internaţional din perioada imperiului timpuriu, cf. Maxime Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le haut-empire romain*, Paris, 1967.

ficate: *Nam proximis temporibus triumphati magis quam uicti sunt* (*Germania*, XXXVII) afirmă istoricul roman referitor la pseudoacțiunile militare de pe malul drept al Rinului. Același lucru se petrece și în Numidia, unde generalii romani purtau campania doar cît considerau necesar pentru a obține insignele triumfale: *nam priores duces, ubi impetrando triumphalium insigni sufficere res suas crediderant, hostem omittebant* (*Ann.*, IV, 23). Rezultatul unui asemenea sistem era perpetuarea crizei externe; reiterarea permanentă a pericolului german, de pildă, îl determină pe Tacit să considere drept singura măsură eficientă planul expansionist al lui Germanicus. Istoricul roman consideră o campanie încheiată doar după desființarea *de facto* a forței militare adverse, arătîndu-se astfel un precursor al gîndirii tactice napoleoniene.

De altminteri, personalitățile politice și militare pe care istoricul roman le apreciază sînt tocmai cele care se află în fruntea programului expansionist: Cerialis Petilius, Dolabella, Germanicus, Agricola etc. Tacit se afirmă așadar partizan al soluției militare în urma constatării ineficacității sistemelor defensive și a faptului că ofensivele elimină principala cauză a revoltelor armatei. Rezumînd, vom spune că el este partizanul expansiunii romane din două motive: 1) securitatea granițelor; 2) stabilitatea internă a imperiului.

În sfîrșit, Tacit este partizanul expansiunii romane și dintr-un motiv de ordin patriotic: *gloria romană*. În studiul *Germanendarstellung und Zeitverständnis bei Tacitus*, publicat în nr. 1 din anul 1965 al revistei Historia, K. Christ arată că în *Anale* germanii devin pur și simplu *materies gloriae Romanae*, forța lor fiind amplificată intenționat de către Tacit. Teza este evident exagerată, dar nu întru totul falsă. Caracterul unui conducător se relevă în mijlocul dificultăților și cu cît acestea sînt mai mari, cu atît se dovedește capacitatea lui. Tacit nu poate spune nimic despre calitățile militare ale lui C. Cassius, guvernator al Siciliei, întrucît nu a fost pus în fața nici unei situații dificile: *nam militares artes per otium ignotae, industriosque aut ignauos pax in aequo tenet* (*Ann.*, XII, 12). În schimb, Germanicus apare în lumină în timpul răscoalei legiunilor de la Rin și în timpul campaniei din Germania. Suprema glorie a armatei romane este de a cuceri ținuturi cît mai îndepărtate: Zorsines, regele siracilor, se supune romanilor spre marea glorie a armatei romane, *magna gloria exercitus romani*, care reușește după o serie de victorii să ajungă în apropierea fluviului Tanais (*Ann.*, XII, 17). Asemenea fapte de arme sînt însă foarte rare în timpul imperiului, din cauza politicii defensive a principilor. Împiedicat de către Claudius de a-și continua expediția din Germania, Corbulo exclamă: *beatos quondam duces Romanos* (*Ann.*, XI, 20), referindu-se astfel la gloria de care fusese frustrat. Dorința de glorie, necunoscută în gîndirea latină tradițională (Cato), apare în opera lui Tacit ca o trăsătură definitorie a tuturor marilor personalități. El continuă o tradiție de mult încetățenită la Roma, generată de contactul cu orientul elenistic. Sinteza dintre latinul tradițional și

omul elenistic este reprezentată de Scipio Africanul, şi, fapt demn de menţionat, Scipio este termenul de comparaţie al lui Tacit cu conducătorii a căror activitate o descrie. Germanicus, om de vastă cultură, este pus în antiteză cu Alexandru Macedon şi Tacit subliniază superioritatea romanului (comparaţia este de fapt între idealul roman şi cel grec). Soarta defavorabilă l-a împiedicat însă să atingă şi să depăşească prin gloria armelor pe eroul macedonean (*Ann.*, II, 73) [7]. Germanicus — reprezentant al poziţiei expansioniste — este zugrăvit drept tipul de erou ideal [8]. Trăsăturile lui caracteristice sînt: curiozitate intelectuală, bun guvernator, general de valoare, orator iscusit, personalitate puternică; el pune pe prim plan interesul statului, interesul personal trecînd pe plan secundar. Este singurul om pe care Tacit îl apreciază pentru o activitate pur diplomatică — misiunea din orient — probabil din simpatia pe care o are faţă de eroul său. Succesul diplomatic al lui Germanicus se explică însă, şi Tacit subliniază acest lucru, tocmai prin faptul că el reprezenta expansiunea romană şi venea aureolat de victoriile din Germania: Artaban, regele part, se grăbeşte să se înţeleagă cu romanii datorită fricii pe care i-o inspiră Germanicus : *is metu Germanici fidus Romanis* (*Ann.*, VI, 31). Dispariţia lui Germanicus are ca efect reînceperea complicaţiilor în Orient (*Ann.*, VI, 31). O trăsătură generală a portretizării lui Tacit este caracterizarea personajelor prin acţiunile pe care le săvîrşesc — metodă numită indirectă [9] în exegeza modernă — şi istoricul le apreciază pe acelea care îşi dovedesc virtutea în luptele pe care le poartă pentru consolidarea statului roman.

Istoricul roman se afirmă aşadar un adept al expansionismului. Politica de cucerire se realizează, potrivit opiniilor sale, prin acţiuni militare dublate de cele diplomatice şi el atrage atenţia asupra acestei ultime laturi a activităţii generalilor pe care îi apreciază: Ostorius Scapula dăruieşte cîteva cetăţi regelui Cogidumnus (*Agricola*, XIV), Germanicus intră în tratative cu Segestes (*Ann.*, I, 58). Agricola, pentru a uşura cucerirea insulei, îl sprijină pe unul din regii din Irlanda, îndepărtat prin lupte interne de la tron (*Agricola*, XXIV) etc. Tacit recunoaşte în această tactică un vechi obicei roman, al cărui scop era crearea premiselor favorabile cuceririi: *ut haberet* (*sc. populus Romanus*) *instrumenta seruitutis*. (*Agricola*, XIV). Aşadar el pune accentul pe consecinţele politice ale acţiunilor militare.

Cucerirea unui teritoriu constituie doar prima etapă a expansiunii, după care urmează în chip firesc consolidarea stăpînirii romane.

---

[7] Asupra tezei că Germanicus a fost un imitator al lui Alexandru Macedon, cf. R. Syme, *Tacitus*, p. 670 şi G. Aalders, *Germanicus und Alexander der Grosse*, Historia, 1961, 3, p. 216—220.

[8] Cf. şi V. Edelmayer, *Tacitus und die Gegner Roms*, p. 148—173, *Bemerkungen zum Taciteischen Germanicus Bild.*

[9] Cf. pentru această problemă D. M. Pippidi, *Tacite et Tibère. Une contribution à l'étude du portrait dans l'historiographie latine*, în volumul *Autour de Tibère*, Bucureşti, 1944 (ed. a II-a, Roma, 1965).

O politică abuzivă, specifică în general cuceritorilor, are ca efect de cele mai multe ori revolta populației locale. Din acest motiv Tacit aduce aspre critici administrației romane abuzive și arată efectele pe care aceasta le produce: în anul 28 e.n. frisonii se revoltă din cauza măririi de către Ollenius a impozitelor impuse de Drusus; din motive similare are loc în anul 36 e.n. secesiunea cieților pe înălțimile munților Taurus, iar în Britania populația locală se temea tot atît de mult de pace, cît și de război, din pricina incapacității administrative a predecesorilor lui Agricola (*Agricola*, XXI); iudeii se revoltă din pricina abuzurilor lui Antonius Felix (*Hist.*, V, 1) etc. [10]. Guvernatorul unei provincii trebuie să elimine cauzele războiului printr-o activitate politică-administrativă judicioasă, așa cum a făcut Agricola în Britania: *ceterum animorum prouinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta parum profici armis si iniuriae sequerentur, causas bellorum statuit excidere* (*Agricola*, XIX). Principiul politic pe care trebuie să-l aplice administrația romană este convingerea barbarilor de avantajele păcii, adică ale dominației romane: *parcendo rursus invitamenta pacis ostentare* (*Agricola*, XX). Acest principiu este pus în practică de Germanicus în Orient, unde, printr-o măsură economică (reducerea impozitelor), el dovedește localnicilor superioritatea noului statut al Capadociei, de curînd transformată în provincie romană (*Ann.*, II, 56) [11]. Așadar Tacit consideră necesară integrarea teritoriilor barbare în sistemul politic roman, ceea ce are ca efect eliminarea luptelor intestine permanente, iar apoi este necesară romanizarea populației printr-o politică inteligentă, așa cum s-a realizat în Galia (*An.*, XI, 25) [12].

De altminteri, Tacit se arată foarte sever în judecată față de abuzurile administrative și, în cuvîntările antiromane ale conducătorilor barbari pe care le reproduce, el dă glas propriilor sale sentimente și idei. În acest sens este semnificativ că el împreună cu Pliniu cel Tînăr a susținut acuzarea lui Marius Priscus, fost proconsul în Africa, urmărit de provinciali din cauza abuzurilor pe care le săvîrșise în timpul magistraturii (Pliniu cel Tînăr, *Scrisori*, II, 11) [13]. Gestul lui Tacit apare cu atît mai semnificativ, cu cît în urma persecuțiilor lui Domițian spiritul de solidaritate al senatorilor se dezvoltase în așa măsură, încît orice abuz al vreunuia dintre ei rămînea nesancționat. Acest amănunt relatat de Pliniu

---

[10] Cf. pentru această problemă Christoph M. Bulst, *The Revolt of Queen Boudice in A.D. 60*, Historia, 4, 1961, p. 496—509, mai ales Appendix II, *Camulodunum, an example of Tacitus's way of describing provincial administration*, p. 508—509, în care autorul analizează critica făcută de Tacit administrației romane în Britania.

[11] F. Edelstein și J. Winkler, *op. cit.*, greșesc, după părerea noastră, afirmînd că Tacit „reclamă o guvernare aspră a provinciilor".

[12] Pentru problemele legate de situația Galiei în cadrul imperiului, cf. A. Grenier, *La Gaule romaine*, în *An Economic Survey of Ancient Rome*, Baltimore, 1937, vol. III, p. 379—644.

[13] Cf. Ciaceri, *Tacito*, p. 13—14, care însă menționează faptul doar pentru a demonstra talentul oratoric al lui Tacit.

sugerează existenţa unei concordanţe între doctrina şi atitudinea politică a istoricului roman.

Studiile moderne îl prezintă pe Tacit în primul rînd ca literat, iar aprecierile sale asupra situaţiei politice sînt judecate aproape exclusiv prin prisma conceptelor sale morale. Fără a diminua valoarea acestor concepte, sîntem de părere că Tacit justifică prin raţiuni de ordin politic opiniile pe care le emite. Principiul fundamental pe baza căruia el analizează situaţia imperiului este *corelaţia dintre fenomenele de politică internă şi externă*. Pe baza acestui principiu el emite judecăţile de valoare asupra diferitelor soluţii politice adoptate în timpul dinastiei iulio-claudiene şi a celei flaviene. Nu este întîmplător faptul că Tacit ajunge la concluzia interdependenţei celor două fenomene : criza dublă din anul 69 e.n. oferă sub acest raport un material extrem de bogat, din analiza căruia Tacit extrage această idee de ordin general, şi nu întîmplător insistă asupra ei mai ales în *Historii*. Prin recunoaşterea acestei acţiuni reciproce istoricul roman se dovedeşte a fi superior chiar şi multor istorici din epoca modernă. De pildă, cunoscutul istoric francez Léon Homo încearcă să explice schimbările instituţiilor romane numai prin efectele pe care le-a avut politica externă asupra structurii interne[14].

În urma acestor constatări opiniile lui Tacit pot fi deduse în mod logic : el este partizan al expansiunii romane, deoarece : 1) prin activitatea militară este menţinut echilibrul intern al imperiului, 2) graniţele imperiului nu pot fi asigurate prin metode defensive şi 3) anarhia internă lasă cîmp liber incursiunilor barbare.

Dar Tacit priveşte războiul nu numai din punct de vedere militar, ci şi din punct de vedere politic. Singură activitatea militară nu este suficientă, ci ea trebuie îmbinată cu cea politică pentru crearea premiselor favorabile desfăşurării campaniilor, în scopul de a diviza pe adversari şi de a cîştiga aliaţi. Succesul nu poate fi repurtat decît în urma folosirii mijloacelor militare împreună cu cele diplomatice. Folosirea doar a uneia dintre cele două metode are după părerea lui Tacit efecte negative şi astfel îşi justifică el opoziţia faţă de planurile lui Tiberius. La acestea Tacit mai adaugă un motiv de ordin sentimental pentru care el este partizanul expansiunii, şi anume : *gloria romană*. Constatarea că în epoca sa generalii romani sînt frustraţi de gloria armelor şi faptul că vechile obiceiuri se degradează, îl face să privească cu regret către trecut. El constată că triumfurile îşi pierd semnificaţia tradiţională şi de aceea el afirmă că în timpul campaniilor din Germania mai mult s-au decernat triumfuri decît s-au înregistrat victorii, punînd astfel în antiteză doi termeni care iniţial au fost echivalenţi.

Expansiunea romană — în formele ei ideale — este prezentată de Tacit ca o binefacere pentru popoarele cucerite, deoarece prezenţa Romei elimină eternele lupte civile, trăsătură caracteristică a popoarelor

---

[14] Léon Homo, *Les institutions politiques romaines*, în *l'Évolution de l'humanité*, Paris, 1933.

barbare. Dar acest lucru se realizează rar, din pricina incompetenţei legaţilor romani; o administraţie abuzivă este principala cauză a revoltelor. Scopul pe care trebuie să-l urmărească administraţia romană este de a scoate în evidenţă superioritatea noului statut al teritoriului recent cucerit. Motivele pentru care romanii pornesc ofensive sînt după părerea lui Tacit: 1) doleanţele popoarelor (cf. cazul Galiei, *Hist.*, IV, 73) şi 2) asigurarea securităţii graniţelor. Celelalte popoare au alte motive, şi anume: jaful (cf. *Hist.*, IV, 73—74). Romanii sînt cei care asigură pacea universală. În acest fel Tacit realizează scopul pe care şi l-a propus de a arăta cauzele evenimentelor: *ut non modo casus euentusque rerum, qui plerumque fortuiti sunt, sed ratio etiam causaeque noscantur* (*Hist.*, I, 4).

Pierderea iniţiativei pe plan extern de către imperiu îl nemulţumeşte pe Tacit şi el se arată neliniştit în privinţa viitorului Romei. În analiza politică pe care o face, el nu se preocupă însă de *cauzele obiective* care au dus la abandonarea politicii expansioniste, ci explică faptul prin caracterul principiilor (de pildă invidia, teama etc.).

El recurge la explicaţii psihologice şi acest lucru reprezintă o carenţă în analiza pe care o face. Dar în afară de această carenţă, Tacit, prin analiza politică şi prin ideile generale pe care le desprinde din studiul istoriei romane din secolul I e.n., se dovedeşte a fi un gînditor politic de valoare. El ar fi vrut să zugrăvească o epocă de glorie şi să înalţe un imn în cinstea Romei. Datorită calităţilor sale literare, istoria sa s-ar fi transformat într-un elogiu poetic. Dar cu toate că secolul I e.n. nu-i oferea un asemenea subiect, el se concentrează asupra istoriei principatului şi în locul unui poem el oferă cititorilor un roman de moravuri şi o pătrunzătoare analiză politică.

---